

je nenávisti konec, od této chvíle se budeme mít navzájem rádi. Ne. Zůstane síla nenávisti.

Nenávist je negativní idea, která od svého zrodu má v sobě zárodek zhouby a zkázy. Nenávist zahubila nejen malé, ale i velké lidi a národy. Nenávist zůstává však dále hlavní ideou třídního boje, který vede k rozkladu lidské společnosti. Třídní spravedlnost je nejhorší negací spravedlnosti a právního řádu státu: jiný konec státu, než jaký mu předvídal marxismus.

Hledá se pozitivní idea, která je schopna povznést člověka a sjednotit lidi, aby si sami dovedli vládnout. Velikost člověka je v jeho schopnosti objevit společenský řád založený na lidské důstojnosti a sociální spravedlnosti. Člověk má volbu mezi pesimismem dialektického materialismu a optimismem křesťanského idealismu. Rozdíl mezi nimi je v jejich základě: Nenávist nebo Láska.

Jiří SLÁMA (Mnichov)

VLIV VYSÍDLLENÍ NĚMCŮ NA POVÁLEČNÝ VÝVOJ ČESKOSLOVENSKA

Během několika let, počínaje rokem 1945 prožilo Československo rozsáhlou národní a sociální revoluci. Tato revoluce rozrušila struktury, které vznikaly staletí a nahradila je novými. Závažnost této sociální změny, podíváme-li se na ni z hlediska celého předchozího vývoje, je nesporná. Jiná otázka je, jak tomu bude z hlediska budoucnosti. Je jisté, že na základě tohoto vývoje vznikly v Československu skutečnosti, které je možno považovat za nezvratné. Jiné naproti tomu jsou labilní a budou se na základě vnitročeskoslovenského a mezinárodního vývoje v budoucnu možná zásadně měnit. Cílem tohoto rozboru je analyzovat některé podstatné součásti a příčiny společenského vývoje Československa po roce 1945: vysídlení Němců z Československa, socialisaci soukromého vlastnictví a urychlenou industrialisaci československého hospodářství po roce 1945.

Všechny tři procesy, kterými se chceme zabývat, jsou předmětem rozhořčených sporů a to jak ve vědě, tak i v politice a ideologii. To není překvapivé, jestliže uvážíme, že na základě těchto procesů se dosta-

ly veliké masy lidí do pohybu a byly existenčně postiženy. Tento zájmový konflikt zvětšuje pochopitelně zájem na celé problematice a podporuje její výzkum, ale současně na druhé straně tento výzkum ztěžuje. Mimořádně konfliktní je zejména problematika odsunu Němců. Každá ze zainteresovaných skupin trpí v otázce odsunu nějakým tabu, které ztěžuje ještě i dnes plně pochopit tuto minulost: Politická reprezentace Sudetských Němců přiznává jenom se zdráháním, že odsun byl do značné míry predeterminován politikou německého fašismu a chováním sudetských Němců na konci první republiky a v Protektorátě a dokonce i politikou sudetoněmeckého exilu za druhé světové války.

Politická emigrace 48. roku, která chtěla v předúnorovém Československu vyhrát proti komunistům soutěž v nacionalismu, přiznává jenom s odporem, že její politika v německé otázce – konkrétně odsun – přispěla nakonec k definitivní sovětisaci Československa.

A je charakteristické, že i reformní komunisté, kteří už dokázali v posledních 20 letech zbořit mnohé modly minulosti, před skutečně kritickou analýsou odsunu a jeho důsledků stále ještě couvají. Je proto vděčnou, současně však obtížnou úlohou naší analýzy přispět k demytologisaci tématu. Uvedeme několik příkladů »svatých« ideologií, o jejichž racionálním obsahu by bylo třeba v souvislosti se zkoumanou tematikou uvažovat:

- právo každého národa na vytvoření národního státu,
- právo na sebeurčení národnostních menšin,
- ideologie pangermanismu,
- ideologie panslavismu,
- ideologie třídního boje a socialismu jako lepší společnosti,
- ideologie antikomunismu a soukromého vlastnictví jako jediné možné základny svobodného a efektivního sociálního pořádku.

Netvrdím, že tyto ideologie nemají vůbec žádný racionální obsah, problém spočívá v tom, že každá z těchto ideologií přichází s absolutním nárokem, kterému je třeba všechno podřídít. Teprve potom, kdy tyto absolutní nároky ideologií, které se vlastně navzájem vylučují, omezíme na rozumnou míru, otevřeme si cestu k svobodnému, objektivnímu a nezaujatému zkoumání této obtížné problematiky.

Je třeba ještě poznamenat, že ideologické protiklady a tabu se v této problematice projevují také sémanticky, ve volbě slov: tam,

kde jedna strana mluví o puči, mluví druhá o revoluci, tam, kde jedna strana mluví o odsunu, mluví druhá o vyhnání. Tam, kde jedna strana mluví a plánovaném hospodářství, mluví druhá o svěřací kazajce státního dirigismu. Jak je vidět, jsou slova zatížená ideologickými a politickými konflikty a je proto jistě užitečné otupit ostří těchto konfliktů volbou neutrálnějších výrazů.

Všechny tři procesy, které chceme analyzovat, vysídlení Němců, socialisace soukromého vlastnictví a industrialisace československého hospodářství, jsou těsně spojeny s rozvojem obyvatelstva. Týkají se především obyvatelstva. Pokud jde o vysídlení, je tato souvislost nejbezprostřednější. Obyvatelstvo je v tomto případě přímo postiženo, mění se jeho počet, mění se kvantitativní a kvalitativní charakteristiky obyvatelstva. V závislosti na vysídlení a na pohybu obyvatelstva, které vysídlení znamená, dostávají se do pohybu také věcné prvky hospodářství a společnosti – kapitál a produkce. Socialisace soukromého vlastnictví a industrialisace země, industrialisace hospodářství, se projevují rovněž v pohybu obyvatelstva, kapitálu a produkce; a to především v jejich strukturálním rozvoji.

Všechny zkoumané procesy a opatření působily v mnoha ohledech v jednom směru. Navzájem se podporovaly a doplňovaly. Rozhodující byly nové možnosti sociálního vzestupu. Především na základě vysídlení Němců a to hned od roku 1945, neméně pak na základě socialisace dalšího velkého majetku a později, když tyto možnosti byly vyčerpány, na základě rychlé hospodářské výstavby a industrialisace vzniklo obrovské vakuum pro sociální vzestup velmi široké masy lidí a pro dalekosáhlé nové obsazení sociálních rolí a posic. Toto působení je možno názorně ilustrovat následujícím způsobem: hned v pětáctýřicátém roce vznikla konfiskací německých továren možnost nového obsazení míst pro tisíc ředitelů. A za těmi řediteli musíme pochopitelně vidět celou řadu dalších atraktivních sociálních posic. Znárodněním českého kapitálu byla tato možnost rozšířena o dalších tisíc továren a odpovídajících míst. A když tyto dvě možnosti už byly vyčerpány, bylo možno výstavbou dalšího tisíce nových továren nabídnout dalších tisíc ředitelských míst. Pouze prvé dva procesy – vysídlení a socialisace – se uskutečnily ještě před instalací monopolní moci komunistické strany v Československu. Pouze tyto dva procesy sehrály důležitou roli v politickém boji o tuto monopolní moc. Naproti tomu sociální tah způsobený industrialisací a hospodářskou výstavbou se rozděluje na celé období od pětáctýřicátého roku až do dneška. Z toho vyplývá,

že rozhodující pro politický start poválečného Československa byly především prvé dva procesy.

Socialisací velkého majetku na základě jeho zestátnění nebyly ovšem široké masy přímo materiálně uspokojeny. Byly tím sice pro nový režim získány, a to i když se později naděje spojené se znárodněním velkého majetku ukázala do značné míry jako iluze. Sociálně psychologicky vzato byla cena za politické získání široké masy, která vítala znárodnění velkého majetku, poměrně malá. Jednalo se přece o majetek malého počtu velkých vlastníků, o majetek z části anonymní, v akciové formě anebo o majetek zahraničních vlastníků. Zatím co zestátnění velkých průmyslových podniků umožnilo získání dělnictva pro nový režim, bylo možno vysídlení Němců využít k uspokojení malých rolníků a zemědělského proletariátu. Podobnou úlohu sehrálo především ve vztahu k určitým městským vrstvám vyvlastnění německých řemeslníků a obchodníků.

Co se týče zemědělství, je třeba si uvědomit, že na rozdíl od Ruska a jiných zemí, které stály na nižším stupni zemědělského vývoje, nemělo u nás velké zemědělské vlastnictví veliký podíl na zemědělské půdě. To bylo důsledkem pozemkové reformy provedené už v první Československé republice. Z toho vyplývalo, že nebyla možnost vyvlastněním latifundií získat příliš mnoho půdy k uspokojení chudého zemědělského obyvatelstva.

Na druhé straně, ve srovnání se zeměmi rozvinutějšími než bylo Československo, byl podíl obyvatelstva pracujícího v zemědělství pořád ještě poměrně vysoký a z toho vyplývající podíl vesnického obyvatelstva, které bylo třeba pro nový režim na základě přidělení půdy politicky a ekonomicky získat.

Jestliže toto vše vezmeme v úvahu, vidíme jasně, jak důležitá byla konfiskace německého pozemkového vlastnictví pro celkový politický a sociální vývoj Československa. Je třeba zdůraznit, že v poměru k Němcům mohl režim postupovat mnohem bezohledněji, a že mohl konfiskovat i jejich malé výrobní vlastnictví, dokonce také osobní vlastnictví, protože nespokojenost postižených Němců byla politicky zcela nezávažná. Jednalo se o politicky zcela bezprávné občany tehdejšího Československa. Navíc je ještě třeba zdůraznit, že touto konfiskací vyvolaná nespokojenost německého obyvatelstva byla vlastně spolu s nimi vysídlena do zahraničí a byla, jak si to aspoň v tehdejší době československá politika představovala, zcela bezvýznamná. To, že takovým způsobem byl zatížen vztah Československa k Německu

nepadalo na váhu, nebo bylo dokonce žádoucí. Závislost Československa na Sovětském ochránci byla tímto způsobem ještě zvýšena a na dlouhou dobu zakotvena.

Analýza československého vývoje včetně funkce vysídlení Němců ukazuje velmi názorně, že rozhodující otázkou revoluční strategie a taktiky, tak jak ji chápou komunistické strany, je politická otázka, nebo ještě jednoznačněji otázka politické moci. Aby se k ní komunistická strana dostala, a to odpovídá ideologii této strany, je třeba považovat celé soukromé vlastnictví, především kapitalistické, za kořist, kterou je třeba bez skrupulí uchvátit, aby bylo možno na tomto základě získat politickou podporu nemajetné masy. Proto se musí komunistické hnutí považovat za cizí těleso v kapitalistickém systému a podle toho jednat.

Na druhé straně může být tato pozice a tento postoj pro dosažení revolučních cílů nevýhodný. V Československu byla komunistická strana díky německé otázce v příznivé situaci, která umožňovala přenést toto odcizení od vlastní společnosti na Němce a nenáviděný cizí okupační režim a komunistické hnutí samotné prezentovat jako integrální součást československé společnosti. Také to byla velmi důležitá funkce vysídlení Němců. Analýza volebních výsledků z května 1946 ukazuje, že mezi podílem nových osídlenců v jednotlivých okresech, který je zase v pevném vztahu k podílu německého obyvatelstva před vysídlením na jedné straně a podílem hlasů pro komunistickou stranu Československa na druhé straně, existuje velmi těsná souvislost. Volební výsledky severočeského volebního kraje, libereckého kraje, to naznačují. Z dvanácti okresů tohoto kraje bylo 9 dříve převážně německých, ostatní tři byly české. V těchto třech okresech dosáhla komunistická strana 41 procent hlasů, v oněch devíti, dříve převážně německých, hlasovalo pro komunistickou stranu 53 procent voličů.

Významná souvislost existuje také, a to jak krátkodobě tak i dlouhodobě, mezi socialisací a vysídlením Němců na jedné straně a hospodářským růstem na straně druhé. Na základě vysídlení a socialisace hospodářství bylo možno na jedné straně změnit některé negativní strukturální charakteristiky československého hospodářství, které v Československé republice přežívaly ještě z období první republiky jako dědictví vývoje v rakousko-uherské monarchii a ve službách tohoto hospodářského prostoru. Na druhé straně došlo k hospodářským ztrátám bezprostředně v období přejímání německého nebo jiného soukromého majetku.

Hospodářský růst nebyl pro mocenské centrum poválečného Československa prvořadou prioritou. Tou bylo zavedení a upevnění nových sociálních struktur a nových zahraničně-politických a hospodářských spojení země. Celé rozrušení dosavadní materiální a lidské základny průmyslu a hospodářství a jeho zahraničně-hospodářské orientace, stejně jako oslabení místních podnikatelských iniciativ a pravomocí, vytvořilo pro politické a hospodářské centrum neobyčejně veliký volný prostor, ve kterém mohlo utvářet hospodářské a sociální struktury podle svých vlastních preferencí. Že to byly preference, které byly konec konců podřízeny zahraničním, sovětským preferencím, není třeba zvláště zdůrazňovat.

Vysídlení Němců byl zřejmě zdaleka nejzávažnější a nejprudší zásah do demografických charakteristik na území Československa a především v té části země, kterou známe jako Čechy a Moravu, během posledních staletí. Rozsah tohoto zásahu dokládá především statistika obyvatelstva. Vývoj počtu obyvatelstva Československa v rozhodujícím období mezi koncem roku 1944 a koncem roku 1946 ukazuje ztrátu větší než 2,5 milionu obyvatel, to je více než 17%, která jdou především na konto vysídlení německého obyvatelstva.

Tato ztráta obyvatelstva nevystihuje ovšem celý rozsah vysídlení Němců, protože je toto vysídlení zčásti kompensováno přistěhovatelstvím. Další kompensace je způsobena tím, že v uvedených letech dochází rovněž k přirozenému přírůstku obyvatelstva, a to pro léta 1945-1946 o zhruba 134 tisíc osob.

Jestliže vezmeme v úvahu tyto okolnosti, ukáže se, že ztráta obyvatelstva činila 3 miliony osob, což jsou, jestliže počítáme do výchozí základny Podkarpatskou Rus 19,3 procenta a bez Podkarpatské Rusi 20,3 procenta. To znamená, že vysídlení Němců se svým rozsahem rovnalo téměř 80 procentům všech úmrtí na území Československé republiky v letech 1945-1970 anebo, že se rovnalo všem úmrtím jednadvaceti let 1945-1965. Ukazuje se dále, že celkový objem negativních, nepřirozených vlivů – ke kterým patří vedle odsunu též emigrace – na celkový počet československého obyvatelstva od roku 1944 byl tak veliký, že nemohl být až do dnešního dne vyrovnán na základě přirozeného přírůstku obyvatelstva. Teprve když necháme stranou ztrátu obyvatelstva spojenou s odstoupením Podkarpatské Rusi, ukáže se, že byl počet obyvatel koncem roku 1944 dosažen teprve v současné době, což je ovšem způsobeno přírůstkem slovenského obyvatelstva a neplatí pro Čechy a Moravu.

Vliv vysídlení Němců je možno dále sledovat na základě statistiky národnostního složení obyvatelstva. Všechny demografické charakteristiky německého obyvatelstva v Československu v současné době jsou z hlediska vývoje obyvatelstva vysoce negativní a to nejnegativnější ve srovnání se všemi ostatními národnostmi Československa.

Dnes, třicet let po odsunu, je možno právem tvrdit, že německá národnostní skupina po dalších třiceti letech nebude v Československu prakticky existovat. Tento výsledek je možno předpovědět na základě kombinovaného působení odsunu, přirozeného vymírání, asimilace a vystěhování, přičemž poslední příčiny jsou podstatnou měrou závislé od samotného odsunu. Přitom hraje určitou roli také sociální diskriminace německého obyvatelstva v Československu, která byla velice silná, hlavně na začátku, v prvních poválečných letech. Z různých dat je možno poukázat například na kvantitativní poměr mezi počtem dělníků i takzvaných ostatních zaměstnanců v jednotlivých národnostních skupinách. V průměru připadá v Československu v roce 1970 na jednoho zaměstnance 1,8 dělníků. Žebříček národností podle tohoto důležitého sociálně-ekonomického ukazatele vedou Ukrajinci a Rusové na Slovensku poměrem 1 : 1.38, teprve na druhém místě jsou Češi poměrem 1 : 1.66, Slováci jsou charakterizováni 1 : 2.03, předposlední místo drží Maďaři poměrem 1 : 3.29 a na posledním místě jsou pak Němci s poměrem 1 : 6.09. To znamená, že v německé národnostní skupině připadá na jednoho ostatního zaměstnance více než šest dělníků, zatímco, jak jsme už uvedli, v průměru Československa je tento poměr 1 : 1.80. Vysídlení Němců ovlivnilo dále podstatným způsobem regionální strukturu obyvatelstva v Československu. Na základě vysídlení Němců, kteří v Československu žili z největší části v uzavřených okrajových oblastech státu, vznikly nejdříve veliké, prázdné, odlidněné prostory. Tyto prostory bylo třeba vyplnit, přičemž primární pohyby obyvatelstva vyvolaly sekundární a terciární pohyby. Prázdné prostory na okraji země přitahovaly obyvatelstvo sousedních oblastí a způsobovaly jejich vylidňování. Tyto vlny šly dále, a to jak v prostoru, tak i v čase. Staré obyvatelstvo bylo nahrazeno novým. Nové obyvatelstvo se vyznačovalo jinými sociálními, hospodářskými, politickými a vzdělanostními charakteristikami. Bezpochyby bylo nové obyvatelstvo méně průmyslově orientováno, vyznačovalo se nižší vzdělanostní úrovní a bylo v průměru mladší. Vedle Čechů byli to další, především slovanské národnosti státu, reemigranti a repatrianti. Tito nově příchozí vyplnili vzniklé vakuum ve snaze

po sociálním vzestupu, který jim zřejmě v jejich dřívějších sídlištích nebyl dopřán. Putovali v geografickém prostoru, aby mohli putovat – a to směrem nahoru – v sociálním prostoru. Tito noví obyvatelé věděli, komu jsou vděční za svoji novou životní základnu. Muselo to být obyvatelstvo ve srovnání s tím, které tito noví osídlenci zanechali ve svých dřívějších sídlištích, mobilnější, pravděpodobněji lehčeji manipulovatelné, zčásti také méně spolehlivé obyvatelstvo. Stačí vzpomenout na ty, kterým jsme říkali » zlatokopové «. Nové, převážně české obyvatelstvo pohraničí čítalo v srpnu 1945: 1,240.000 osob, v prosinci 1945: 1,730.000 osob a v květnu 1946: 2,000.000 osob. Na konci roku 1948 bylo v pohraničí téměř 2,600.000 obyvatel. Tím byly největší korektury regionálního členění obyvatelstva v poválečném Československu uzavřeny. Z uvedených čísel vyplývá, že až do konce roku 1948 byli novými osídlenci nahrazeny méně než dvě třetiny Němců vysídlených z pohraničí.

V důsledku vysídlení Němců se podstatně snížila hustota osídlení dříve vysoce nadprůměrně osídlených západních a severních Čech a naproti tomu se zvýšila hustota osídlení ve všech slovenských krajích. To znamená, že vývoj hospodářství, spojený s vysídlením Němců, působil proti tradičnímu evropskému hospodářskému a demografickému spádu od Západu na Východ, jímž je pochopitelně Československá republika, která leží v ose tohoto spádu, silně postižena.

Vysídlení Němců ovlivnilo vedle vývoje obyvatelstva také majetkové hodnoty a vedlo k jejich velikému pohybu. Podíl sudetských Němců na hospodářství a majetkových hodnotách Československa byl nadprůměrný. To vyplývalo z vyššího stupně hospodářského rozvoje oblastí, ve kterých sídlili sudetští Němci, ze starší průmyslové tradice těchto především okrajových oblastí Čech ve srovnání s ostatními oblastmi Čech a zejména ve srovnání s průměrem Československa.

Podíl německého kapitálu na substantii socialisace v prvních dvou letech poválečného československého vývoje, činil asi jednu polovinu. I když tedy německý kapitál činil pouze čtvrtinu celkového kapitálu Československa, podílel se tu mnohem významněji vzhledem k tomu, že byl téměř úplně socializován.

Další velice zajímavou otázkou je otázka využití a obhospodařování těchto majetkových hodnot. Existence tohoto majetku v rukou státu a soukromých osob působila na delší chování těchto ekonomických subjektů. Zřetelně rozeznatelné je vždy soukromé plýtvání. V celostátním hospodářství jsou souvislosti podobného rázu často zakryty.

Toto chování se však prosadilo a uplatnilo nejenom v tom, jak se zacházelo s konfiskovaným německým kapitálem, ale při tvorbě a obhospodařování kapitálu všeobecně. České přísloví: Lehko nabyt, lehko pozbyl, ukázalo, v této souvislosti, znovu svoji platnost. To, co bychom mohli označit jako velkorysé zacházení s majetkem, působilo krátkodobě v období převzetí německého kapitálu a bezprostředně potom, ale také dlouhodobě a zatěžuje – podle našeho názoru – hospodaření Československa a vzory chování hospodářských subjektů až do současné doby.

Celou tuto problematiku je možno dobře ukázat na základě rozboru životně důležité oblasti hospodářství, jakou je bytové hospodářství. Vysídlení Němců přineslo příznivou situaci pro probírku a modernisaci celého bytového hospodářství: podobně jako produkční struktura, jako sídelní struktura, mohla být také struktura obytné plochy rozumně a podle nových potřeb změněna. To bylo možné, aniž bylo třeba snižovat bytový standard. Bytový standard mohl být naopak lehce zvýšen. Rozbor ukazatelů však ukazuje, že tato možnost nebyla využita. Přesto, že došlo k veliké ztrátě obyvatelstva Československa, nastala nejdříve stagnace počtu osob na jednu obytnou místnost a do roku 61 se tento poměr dokonce silně zhoršil. Ani v roce 1970 nebyly kvantitativní bytové poměry předválečného Československa dosaženy. Intensita bytové výstavby v patnácti letech mezi rokem 46 a 60 byla zhruba o 25 procent pod úroveň období 1900 až 1939 a proto s ohledem na průměrný počet obyvatelstva a stoupající standard, také skutečně o 20 až 25 procent pod skutečnou potřebou. Urychlená bytová výstavba dalších let neuzavírá vzniklou mezeru, protože se teprve přibližuje k vyššímu stupni bytové výstavby předválečné doby.

Tato situace, která vznikla dlouhodobým chováním státu, je vysvětlitelná dvěma okolnostmi. Bytový trh byl zrušen a byt se měl stát darem socialistického státu. To vedlo k závažnému narušení financování bytového hospodářství. Dále: vysídlení Němců a snížení počtu obyvatel vedlo ke vzniku velikého volného prostoru hospodářské politiky. Tento prostor nebyl využit v bytovém hospodářství pro uspokojení potřeb bydlení obyvatelstva, nýbrž k zajištění ambiciózních produktivních investic. Likvidace starých bytů v letech 45 a 46, především těch, které byly opuštěny Němci, proběhla spíše náhodně, chůtráním a pasivitou než na základě uvědomělého jednání, zatímco později, po roce 1948, v rámci všeobecné politiky hospodaření s kapitálem, byla likvidace a vyřazování starých bytů – podobně jak tomu

bylo u zastaralých továren – zcela zanedbána. V těchto letech, mezi rokem 48 až 66, se stát v bytovém hospodářství choval tak, jako by obytné domy měly přetrvat mnohá staletí. Lehce získané bohatství vedlo k tomu, že strana, která slibovala věčné vykoupení – jako součást své ideologie – byla s to podstatnou část hospodářské substance zde, v bytovém hospodářství, během několika desetiletí prohospodařit.

(pokračování)